

Güneydoğu Anadolu’da Kral Midas*

Maya VASSILEVA

*(Çeviri: Fatma SEVİNÇ ERBAŞI)***

Frig Kralı Midas, onu inanılmaz ölçüde zengin, açgözlü ve biraz da aptalca bir doğulu monark imajında sunan Yunan mitolojisi aracılığıyla modern bilince girmiştir. Apollo’nun ona verdiği cezadan dolayı eşekkulaklı olması yanı sıra¹ öncelikle “altın dokunuşu”² ile hatırlanmaktadır. Bununla birlikte, Kral II. Sargon’un Asurca belgeleri keşfedildiğinden beri, Yunan edebi kaynaklarındaki Midas’la, Muşki’li Kral Mita’nın özdeşliği kabul görmektedir (Winckler 1898). Hala bunu kabul etmeyen uzmanlar olduğu halde (örn. Laminger-Pascher 1989, 24), Friglerle Muşkilerin özdeşliği böylelikle sağlanmıştır. Kral Midas’ın tarihsel gerçekliği, Eski Frigçe yazıtlarda adı bulunduğu çok daha güçlü hale gelmiştir (Brixhe ve Lejeune 1984, M-01a). Özelde Frigya, genelde Anadolu arkeolojisi çalışmalarındaki gelişme, Frig krallığının politik gücünü ve hem doğu Yunan dünyasındaki hem de Anadolu komşuları üzerindeki etkisini doğrulamaktadır. Tarihsel Midas’ın Yunan edebi metinlerinde nasıl efsanevi ve mitolojik bir karaktere dönüştüğü ve Yunan metinlerinin Frig gerçeğini ne kadar yansıttığı tam olarak cevaplandırılmamış sorulardır.

* Maya Vassileva, “King Midas in Southeastern Anatolia”, *Anatolian Interfaces Hittites, Greeks and Their Neighbours (Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17-19, 2004, Emory University, Atlanta, GA)*, B. J. Collins, M. R. Bachvarova and Ian C. Rutherford, (eds.), 2008 adlı yayının tarafımızdan çevirisidir.

** Yrd. Doç. Dr. Fatma SEVİNÇ ERBAŞI. Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. fasevinc@yahoo.com

¹ Eski Yunan efsanelerinden birine göre, tanrı Apollon ve tanrı Dionysos arasında bir müzik yarışması düzenlenmiş, Kral Midas da hakem tayin edilmiştir. Yarışma sonucunda Kral Midas, birinciliği tanrı Dionysos’a vermiştir. Bu duruma çok sinirlenen Apollon, Midas’ın kulaklarını eşekkulaklarına dönüştürmüştür. Çevirenin notu.

² Yine Eski Yunan efsanelerinin birinde Kral Midas dokunduğu her şeyi altına dönüştürmesi ile anılan bir kraldır ki, büyük olasılıkla Frig krallığının zenginliğine gönderme yapar. Çevirenin notu.

Önce Muşki anılsa da, Kral Mita/Midas hakkında Yakındoğu metinlerinin en aydınlatıcı grubu, II. Sargon'un kralî yazıtları ve mektuplarıdır. Bu korpus, M.Ö. 8. yüzyıl sonları Güneydoğu Anadolu'nun politik durumuna ışık tutmakta ve Muşki'li Kral Mita'nın, Asur'un güçlü bir rakibi olduğunu ortaya koymaktadır. Mütemadiyen Tabal, Tyana, Que ve Kargamış gibi diğer küçük krallıkların hükümdarlarıyla Asur'a karşı koalisyonlar organize etmiş fakat sonuçta Asur'un müttefiki olmuştur.

Güneydoğu Anadolu'nun tarihi coğrafyasını, Asur metinlerine ve orada keşfedilen Luwi yazıtlarına göre restore etmek çok zordur. Çok sayıdaki küçük krallığın ya da kent devletinin tam yeri ve sınırı hala tayin edilmiş değildir. Asurlular Anadolu platosunun güneydoğu köşesinden söz ettiklerinde (karşımıza çıkan) isim Tabal'dır (Hawkins 2000b, 425). M.Ö. 718'den 709'a kadar yaklaşık on yıllık süre boyunca Mita'nın bölgedeki yoğun politik aktiviteleri için II. Sargon'un metinleri güvenilir delil teşkil ederler. Mita'nın Asur'a muhalif komplosuna muhtemel ilk referans, M.Ö. 718'de görülür. II. Sargon, Şinuhtu'lu (Tabal krallıklarından biri) Kiakki'yi, Mita'yla birlik olup Asur'a muhalif harekette bulunduğu için tahtından indirmiştir (Nimrud silindirlerinde fragmanter halde; Gadd 1954, 180; Lafranchi 1988, 61; Hawkins 2000b, 427). Şehri, Atuna'lı (Tunna?; Fuchs 1993, Ann. 70–71) Kurti'ye vermiştir. Kurti ya da Gurdî önce Mita'yla iyi ilişkiler kurmuş, daha sonra Ambaris'in başına gelenlerden dehşete düşünce Asur'a boyun eğmeye mecbur kalmıştır¹.

M.Ö. 717'de Kargamış'lı Pisiris de, Asur kralına sadakatsizlik ve Mita'yla işbirliği yapmakla itham edilmiştir (Fuchs 1993, Ann. 72–76; Gadd 1954, 179; Hawkins 2000a, 76). M.Ö. 715'de Sargon, önceden Muşki kralı tarafından fethedilmiş olan Que'deki kaleleri teslim aldığı iddia etmiştir (Fuchs 1993, Ann 199–20, 125–26; Hawkins 2000a, 42). M.Ö. 718'de önce bir ara Sargon, Ambaris'i "Tabal" tahtına oturtmuş ve ona kızını ve (kızının) çeyizi olarak Hilakku ülkesini vermiştir (Fuchs 1993, Ann 194–198; Prunk 29–30; Hawkins 2000b, 427). Fakat Urartu kralı Rusa'nın ve Tabal krallarının Mita'yla işbirliği yapmakla suçlanması, M.Ö. 713'de onu tahtından etmiştir (Fuchs 1993, Ann 198–200; Hawkins 2000b, 428). Büyük olasılıkla tam bu sıralarda Sargon, Bit-Burutaş (Tabal) ve Hilakku'yu Asur eyaletine dönüştürmüştür (Hawkins 2000b, 427). Aynı suçlamalar M.Ö. 711'de Melid'li Tarhunazi'ye karşı da yapılmış ve Asur'un ülkeyi işgal etmesine yol açmıştır (Fuchs 1993, Ann. 204–210; Hawkins 1993-97a, 38; 2000a, 285).

Sonuç olarak, Nimrud'ta keşfedilen Sargon'un Que valisine mektubu, Mita'nın, Que'li Urik'in Urartu'ya göndermiş olduğu bir elçi (heyetini) yakalayıp dostluk beyanıyla Asurlulara teslim ettiği hakkında bilgi

vermektedir (Parpola 1987, no. 1). Sargon Asurluların elinde tuttuğu Frig tebaasının -muhtemelen iki ülke arasında önceki bir politik ve askeri münasebetten dolayı- iadesi için valisine talimat verir. Asur kralının, Frig (kralını) dost hükümdar olarak kabul etmeye gönüllülüğünü ortaya koyan son derece olumlu beyanı, bu ittifakın politik ve stratejik önemini gösterir. Mektup başlangıçta, M.Ö. 738'e III. Tiglat-pilaser'in dönemine, daha sonra M.Ö. 710/709'a tarihlendi (Saggs 1958, 202-5; Postgate 1973, 33; Mellink 1979, 250; 1991, 622; Hawkins 1993-1997b, 272). Son günlerde Lafranchi mektubu M.Ö. 715'e tarihledi ki, Urik'in elçilerini Urartu'ya yerleştirmesi, Asur'un Que'deki Mita'ya yönelik saldırısı, Mita'nın elçileri Asur'a göndermesi ve mektubun yazılışı hep aynı sıralardadır (Lafranchi 1988). Bununla birlikte pek çok uzman bu mektubun tarihinin M.Ö. 710/709 olduğu konusunda hem fikirdir. Böylece on yıllık zaman süresi içinde Mita'nın politik partnerleri Melid'den Que'ye değişim göstermektedir².

Sargon'un M.Ö. 710/709'da Mita'ya yönelik olumlu tavrının olası nedenlerinden biri, diğerleri tarafından da zaten dikkat çekildiği üzere, Frig hükümdarı aracılığıyla Tabal krallarını kontrol etme niyetiydi (Hawkins 2000a, 42). Bu, Mita'nın Tabal ve Tyana üzerinde sahip olduğu etkiyi ve onlarla yakın ilişkisini açıkça ortaya koyar. Doğuda Frig varlığı büyük olasılıkla yukarıda anlatılan olaylardan daha öncedir; Kargamiş'lı Yariris'in yazıtı ve Muşki'den söz eden Til-Barsip'ten bir yazıtın gösterdiği gibi en azından M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına kadar gider (Hawkins 2000a, KARGAMIS A6, 126; Thureau-Dangin ve Dunand 1936, 149).

Yakındoğu metinleri, Mita'nın en yakın politik ilişkilerinin Tabal hükümdarlarıyla olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı uzmanlar, Sargon'un ilgilenmek zorunda olduğu ortak bir Frig-Tabal krallığından ya da Tabal ve Tuwana arasındaki sınır bölgesinde bir Frig hamiliğinden bile söz ederler (Börker-Klähn 2003, 85).

Yirmi yıldan uzun süre önce Diakonoff, *Kurtî/Gurdî*'nin, Yunan metinlerinden Kral Midas'ın babası olarak bilinen efsanevi Frig hükümdarı Gordias'la özdeşleştirilebileceğini önermişti³. Uzmanlar Luwice hiyeroglif yazıtlardaki Kurtis'le Asur metinlerindeki *Kurtî/Gurdî*'nin olası özdeşliğini ve *Gurdî* adını taşıdığı doğrulanan birkaç kişi arasındaki ilişki/özdeşliği müzakere etmeye devam etmektedirler (Aro-Valjus 1999, 431-32). Atuna/Tuna'lı *Kurtî*, sadece Asur'a sadakatsizlik göstermiş olmak için, Kiakki'nin ihracından sonra Sinuhtu'nun yurdunu teslim aldı. *Gurdî* adındaki kişi II. Sargon'la bir bağlılık anlaşması akdetti. *Gurdî*, "Kulummean", Sargon'un M.Ö. 705'deki Eponim Kroniklerinden ve Til-Garimu'lu *Gurdî*, Senharib döneminden bilinmektedir (M.Ö. 695; Aro-

Valjus 1999, 431). *Kurti/Gurdi*, çok büyük olasılıkla Bohça'daki Luwice Hiyeroglif yazıtta ve Kululu'daki kurşun tirizler üzerinde ismi yer alan Atuna'lı Kurtis'le aynı kişidir (Fuchs 2000, 642). J. D. Hawkins bu özdeşliği çok mümkün görür fakat Atuna/Tuna'nın lokalizasyonu hakkında bazı şüpheleri vardır (ve Tyana; Hawkins 1979, 166; 2000b, 431-32; Hawkins ve Morpurgo-Davies 1979, 390; Fuchs 2000, 642'de de kabul edildi, karşıtı Aro 1998, 142-43; Aro-Valjus 1999, 431).

Bohça'daki yazıtlar Kurtis'in babası Ashwis(is)'in adını verir⁴; Diakonoff onun İlyada'daki Frig şeflerinden biri olan Askanios olduğunu ileri sürer⁵. Linguistik olarak *Kurti/Gurdi/Kurtis* imkânsız değildir fakat bizim için kesinliği sağlayacak yeterli delil arz etmez. Yunan mitolojicileri tarafından, Atuna'daki Frig müttefiki, bir hanedan üyesine dönüştürülmüş, bu arada babası başka bir Frig destan kahramanı haline getirilmiş olabilir miydi? Şu anki mevcut verilere bakılacak olursa tek şey ileri sürülebilir: Yunanlılar, Frigler ve Güneydoğu Anadolu'daki krallıklar arasındaki yakın politik ve kültürel ilişkilerin farkındaydılar.

Yukarda anılan yazılı kanıt, Muşki/Frigler hakkında genel girişlerde fakat ekseriyetle çok kısaca ya da bazı arkeolojik buluntuları yorumlama girişimlerinde değinilir. Likya Bayındır tümülüsündeki buluntular değerlendirilirken Güneydoğu Anadolu'da 8. yüzyılın son çeyreğindeki politik durum göz önünde bulundurulmuştur (son günlerde Börker-Klähn 2003'de). Ancak Likya ele alınan bölgenin oldukça batısındadır ve daha önemlisi bu olağanüstü keşif henüz layıkıyla yayınlanmış değildir.

Friglerin Güneydoğu Anadolu'yla politik alakaları genellikle, en iyi tasdik edilmiş Tabal kralı, Atuna kralı Warpalawa ile ilişkili olarak tartışılmaktadır. Onun en azından M.Ö. 738-710 yılları arasında saltanat sürdüğü tahmin edilmektedir (Hawkins 2000b, 432). Bir Frig vassalı ya da bağlı bir devlet değildi (Berges 1998, 187'de önerildiği gibi) fakat bir Frig müttefikiydi ve yazıtlarının da gösterdiği gibi başlı başına güçlü bir kraldı⁶. Warpalawa'nın İvriz'deki kaya kabartmasında bir Frig fibulası ve muhtemelen bir Frig giysisi giydiği uzun süredir öne sürülmektedir⁷. Gerçekten de Warpalawa'nın fibulasının hemen hemen tam bir paraleli, Gordion'da "Midas Höyüğü" denilen (yerde) parça halinde bulundu⁸. Pek çok uzman bunu, Mita tarafından müttefikine (sunulmuş) kralî bir hediye olarak yorumlar⁹. Politik ve kültürel bağlamdan bakıldığında bir statü sembolünün kabul edilmesi için bahane de sayılabilir.

Zaman zaman Tyana ve Tabal arkeolojik kaydı da söz konusu edilir. Pek çok uzman Porsuk'ta keşfedilen çömlüklerin Frig karakterine dikkat

çekmektedir¹⁰. Ne yazık ki kazılmamış ve pek çoğu da yağmalanmış olan pek çok tümülüsün değerine de dikkat çekilmektedir (Aro 1998, 243; Berges 1998, 186). Kaynarca yakınlarında bir mezarda –Gordion mezarlarında keşfedilenlerle karşılaştırılabilecek- bronz bir kemer ve bronz kâseler ele geçirilmiştir (Akkaya 1991). Bazılarının düşündüğü gibi (Akkaya 1991, 27; Berges 1998, 187) bunların Tyana kraliyet ailesinin üyelerine ya da Friglere ait olduğu şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağı bir tarafa, bir Frig geleneğini yansıttıkları aşikârdır.

Aynı zamanda Tyana’da keşfedilmiş ve Kara Taş (bazalt bloklar) diye anılan Eski Frigçe yazıtlar mevcuttur ki, en erkenler arasında sayılabilirler¹¹. Metinler parçalar halinde oldukları halde onlardan birinde Midas’ın adı seçilebilmektedir¹². Pek çok uzman onun, adı anılan büyük Midas olduğu konusunda hem fikirdir. Anıtın niteliği konusundaki önerilerden biri, Warpalawa ile ittifakın anısına (dikilmiş) tarihi bir metin olduğudur (Dupre 1983, 110). M. Mellink, bunun Bor’daki Warpalawa stelinin Frigçe dengi olabileceğini iddia eder (1991, 626). Abide ya da “mezar benzeri” anıt (Sams 1995, 1157) olasılığı bana düşük görünmektedir; Asur kraliyet yazıtları tarzında bir kamu metni (Brixhe 1991, 45-46; 2004, 103) olduğu ise hali hazırdaki Frig epigrafik verilerinden yola çıkıldığında hemen hemen imkânsızdır.

“Midas Şehri”ndeki iki kaya yazıtından bilinen bir çeşit unvan (*memevais-memeuis*; Brixhe ve Lejeune 1984, M-01b ve M-02) Midas’ın adının tespit edildiği aynı Tyana taşında ifade edilmiştir. Özel Frig işareti ↑’nin çeşitleri hem yukarda ifade edilen “Midas Şehri” yazıtlarında hem de Tyana taşları üzerinde normal biçimine yakın kullanılmıştır. “Midas Şehri”ndeki iki metni ithaf eden kişinin adına *memevais* yanı sıra başka unvanların da eşlik ettiğine dikkat çekmek önem arz edebilir. Her iki metinde de geçen *K↑iyanaveyos/k↑ianaveyos* ya bir unvan ya da bir ethonim olarak değerlendirilmektedir (Brixhe ve Lejeune 1984, 10). Bu kelimenin “Tyana’lı” şeklinde yorumlanabileceği öne sürülebilir¹³.

Çok küçük olasılıkla bunlar, ithaf olarak (kaleme alınmış) eski Frig yazıtlarının çoğu gibi, Yakındoğu ve Yeni Hitit gelenekleriyle kıyaslanabilecek politik ve tarihi metinlerdir. Bu durumda biz bunların bir çeşit kralî sembol ya da Frig kralının politik hegemonya iddiası olduğunu farz edersek bu daha çok, bir ithaf ya da dini mesaj tipi vasıtasıyla gerçekleştirilmiş olabilirdi. Diğer taraftan yazılı bir stel çok sık (rastlanan) bir Frig uygulaması değildi. Kaya yazıtları ya da çok sayıdaki yazılı çömlükten başka elimizde taş levhalara oyulmuş birkaç tane metin de vardır¹⁴. Tyana’daki anıt(lar)ın çok makul bir rekonstrüksiyonu¹⁵ Tabal’dan bilinen stele çok büyük benzerlik arz eder. Yuvarlak tepeleri vardır ve

genellikle tıpkı Tyana “Kara Taş”ı gibi her tarafları yazılıdır. Son zamanlarda J. Börker-Klähn Gökbez’deki rölyefle ilgilenmektedir. Birbirine bitişik böyle iki stel, rölyefin arka planında temsil edilmektedir (Börker-Klähn 2004, Abb. 27). Onları Frig kaya oyması “çifte idoller” ile karşılaştırmak dışında katkı sağlamaz (Haspels 1971, fig. 36). Tyana ve Tabal’dan bu yuvarlak tepeli steller Frig “idoller”inden etkilenmiş olabilirler miydi?

Mellink İvriz’den ikinci ve daha küçük bir tasvire dikkat çekmektedir (Bier 1976, Abb. 5): uzun giysili bir adam, muhtemelen hizmetkâr olan ve bir kurban hayvanı taşıyan başka biri tarafından takip edilmekte, kayayı kesen bir platformun başında yer almaktadır (Mellink 1979, 252; cf. Börker-Klähn 2000, 39, 62; 2004, 173-74). Birkaç basamak ve libasyon havuzu olarak yorumlanan dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır. Bu düzen Ana-Tanrıça ibadetiyle ilişkili Frig megalitik ritüeliyle çok iyi uyum sağlar¹⁶.

Burada Kubaba ve Kybele arasındaki ilişkinin tartışmasına girmek istemiyorum (bunun için bkz. Roller 1999, 44-53 ve bu yayında Munn). Bununla birlikte Yeni Hitit krallarının tanrıça ibadetiyle de çok yakın bağlantılı oldukları gerçeği gözden kaçırılmaz. Kargamış kralları onun sevgili hizmetkârlarıydılar; onun heykel(ler)ini, kutsal mülklerini ve tapınaklarını restore etmekle yükümlüydüler (bkz. Kargamış’taki Luwice Hiyeroglif yazıtlarda “oturan” ve “yeniden oturan Kubaba”; Hawkins 1981).

Daha geç bir tarihe ait olduğu halde başka bir “Kara Taş”tan söz etmeye değer. Tartışılan bölgeden çok uzakta değil Kapadokya’da, bu kez Aramice yazılı, bir bazalt blok keşfedildi. M.Ö. 5.-4. yüzyıla tarihlenmektedir ve “Kastabalay’daki PWSD/R’den Kubaba” ifadesi yer almaktadır. Bu herhalde tanrıçaya adanmış bir şehir ya da bölgedir ve muhtemelen adı Anadolu toponimi *Piwassura* ile ilişkilidir, *Pirwa*’dan gelmektedir ve Strabon’da bir pasajda yer alan Artemis’in epitheti *Peraisia* ile uyum göstermektedir (Strabon, *Geog.*, 12.2.7; Iamblichus, *De Myst.*, 3.5; Dupont-Sommer 1964, 13). Strabon Kastabala’daki Artemis *Peraisia* rahibelerinin “acı duymadan sıcak amberler üzerinde çıplak ayaklarıyla yürüdüklerini” söyler. Bu ritüel uygulamanın etnograflarca modern Bulgaristan’da ve kuzey Yunanistan köylerinde hayatta kaldığı gözlenmektedir ve uzun süredir literatürde ele alınmaktadır (Robert 1964, 50–64; A. Fol 1998, 58–59; V. Fol 2000, 187–92).

Anıtlardan elde edilen veriler göstermektedir ki, Friglerin Güneydoğu Anadolu’daki varlığı kısa ömürlü ya da önceden zannedildiği gibi ara ara değildir. Yazılı kaynakların daha yakından incelenmesi ortaya koymaktadır ki, Kral Midas döneminde Frigler bölgede, muhtemelen M.Ö. 8. yüzyılın bir yirmi yılı kadar –bu arada varlıkları çok daha uzun sürmüş olabilir-

fevkalade bir rol oynamışlardır. M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği Muşki, muhtemelen Kimmerlerin müttefiki olarak bölgede tekrar görüldü (Star 1990, no. 1; Aro 1998, 151–53; Börker-Klähn 2004). Ne Tyana'daki “Kara Taş” ne de Likya Bayındır'daki mezarlar artık tecrit edilmiş görünmez. Güneydoğu Anadolu'da ne çeşit bir Frig nüfusu olduğunu isabetli bir şekilde değerlendiremiyoruz fakat kültürel etkileşimlerin ispatı yalnızca tecrit edilmiş irtibatlar, garnizonlar ya da diplomatlarla tayin edilemez¹⁷. Çok büyük olasılıkla Friglerin Eski Yakınoğu kültürel mirasıyla temas halinde oldukları ve Yeni Hitit/Kuzey Suriye dünyasının etkisini tecrübe ettikleri buradaki temel noktadır. İvriz'deki Warpalawa'nın diğer stelinden de burada söz etmeye değer: çift dilli Luwice-Fenikece metin içerir; Fenikece olan hala basılmamıştır (Dinçol 1994, 117–28). Bu durumda Kral Mita'nın müttefiklerinden biri aynı zamanda Fenikece yazılmış stelinin diktiriyordu. 9.-7. yüzyılda Fenikece ve Aramice yazıtlar, Luwice konuşulan bölge olduğu çok iyi bilinen Güneydoğu Anadolu'da bulundu. Belki de Semitik yazıtların Frigçe adaptasyonu hakkındaki geleneksel bazı görüşlerin, özellikle de Gordion'daki tahribata uğramış tabaka için yeni tarihlendirmelerin ışığında, yeniden gözden geçirilmesi ya da değiştirilmesi gerekir (Brixhe 2002, 25-28; DeVries et al. 2003).

Nihayetinde Frigler Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşimde önemli bir rol oynadılar. Bu etkileşimler, Balkanlardan Frig yaylalarına intikal eden ve Güneydoğu Anadolu'da yankı bulan kült uygulamalarında, ritüellerde ve krallığın farklı tipolojik paralellikler arz eden mntıkasında kendini gösterdi. Aynı zamanda Yeni Hitit dünyasının yankıları orada duyuldu ve “batı” Frigya'ya geçti.

NOTLAR

- 1 M.Ö. 713'te ya da kısa bir süre sonra (ARAB II § 214; Hawkins 200b, 428)
- 2 Lafranchi'nin Que'de Frig egemenliğinin kısa süreli olduğu yönündeki argümanları kabul edilse bile, Sargon'un mektubu, Güneydoğu Anadolu'daki politik olaylarda Mita'nın rolü hakkında yeterince aydınlatıcıdır. Bunun yanı sıra yukarıda ifade edildiği gibi, Kiakki'nin Mita'yla gizli ittifakı, M.Ö. 718'den önceye tarihlenmektedir ki, bu Frig varlığının bölgede daha önce olduğunun kanıtıdır.
- 3 Diakonov (1981, 51), Diakonov ve Neroznak (1985, XIII). Röllig'in Likçe ad için önerisi (1957-1971, 703) zorlukla kabul edilebilir.

- 4 Hawkins, ismi daha çok Ušhitti'ye benzetme eğilimindedir (2000b, 431-479); Melchert'e göre (şahsi görüşme sayesinde) ismin As(a)ku(a)sis okunması gerekmektedir.
- 5 *Il.* 2.862; Diakonov (1981, 57). Diakonov, Kurtis'in "batı ve doğuda nam salmış kral" (şeklindeki) özenli hitap cümlesinin yerel geleneğe yabancı olduğunu iddia eder.
- 6 *II.* Sargon'un Que'deki valisine mektubunda yer alan Urballa hadisesinin Aro tarafından yorumu için bkz. (Aro 1988, 138).
- 7 Muscarella (1967a, 83-84; 1967b, 19-20; 1988, 422, not 5); Boehmer (1973, 151-52); Berges (1998, 185-86, n. 27); Börker-Klähn (2004, 168). Rölyef üzerinde tasvir edilen elbisenin tamamı ve kemerin Boehmer ve Berges'in iddia ettiği gibi Frig buluntularıyla karşılaştırılıp karşılaştırılmayacağı tartışmalıdır.
- 8 Blinckenberg'in sınıflandırmasına göre *Tip XII.9* (Young 1981 MM187A, 160, pl. 76. F). Aro, Warpalawa'nın fibulasının Tabal orijinli olduğunu iddia eder (1998, 221).
- 9 Boehmer (1973, 156); Dupré (1983, 110). Başka açıklamalar önerilmektedir; örneğin fibulanın ithal edildiği ya da diplomatik bir evlilik sonucu olduğu.
- 10 Porsuk Tabaka III'ün ilk dönemi Gordion'un ön tahribat ve tahribat tabakalarıyla karşılaştırıldı (Dupré 1983, 111; Sams 1994, 53-54, 155), tahribat tabakaları son zamanlarda bir yüzyıl önceye, yani M.Ö. yaklaşık 800'e tarihlenmektedir (aynı zamanda bkz. Mellink 1979, 254; Börker-Klähn 2003, 75).
- 11 Brixhe ve Lejeune (1984, T-01-03); Brixhe(1991; 2004, 94-103); Vassileva (1992).
- 12 Brixhe ve Lejeune (1984, T-02b, 264-66):]*tumida* henüz belirsizdir fakat dördüncü satırdaki *mida*[Midas olabilir.
- 13 Önceki bibliyografya ile Orel (1997, 13). Brixhe ve Lejeune (1984, 257) tarafından kabul edilmediği halde bu varsayım ileri seviyede bir tetkiktir.
- 14 Gordion'dan birkaç tane taş yazıt mevcuttur (G-01, G-02), onlardan bazıları küçük taş parçaları üzerindedir (G-03-09); Bitinya'dan bir Greko-Pers stel mevcuttur (B-02). Yazılı büyük taş blokların ya da stellerin sayısı, Frigçe yazıtların yayılımının doğu yönünde daha geniş olduğunu göstermektedir: C-01, P-02, -3, 04. Pteria'dan (Boğazköy yakınları) birkaç tanesi paralelepid taş blok parçalarıdır.

- 15 Mellink (1979, fig. 1d). Çok benzer olduğu halde, Tyana taş bloklarından üç parçası çok büyük olasılıkla aynı tipte üç farklı anıta aittir (Brixhe 1991, 41; 2004, 103).
- 16 Bu durumda, açıklığın bir stel dikmek amacı taşıdığı şeklindeki Mellink'in yorumunun, düşük ihtimal taşıdığı görünmektedir.
- 17 Brixhe, Tyana'da hiç Frigçe konuşan nüfus olmadığını iddia eder (Brixhe 1991, 45).

REFERANSLAR

- AKKAYA, M. (1992) Objets phrygiens en bronze du tumulus de Kaynarca. In B. Le Guen-Pollet, O. Pelon, *La Cappadoce méridionale jusqu'à la fin de l'époque romaine: état des recherches. Actes du Colloque d'Istanbul 1987*, 25-27. Paris, Éditions Recherche sur les Civilisations.
- ARO, S. (1998) Tabal. Zur Geschichte und materiellen Kultur des zentralanatolischen Hochplateaus von 1200 bis 600 v. Chr. Unpublished Ph.D. Diss., Helsinki, Helsinki University.
- ARO-VALJUS, S. (1999) Gurdî. In S. Parpola, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire. 1.2*, 431-32. Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- BERGES, D. (1998) Neue Forschungen in Tyana. In R. Rolle and K. Schmidt (eds.) *Archäologische Studien in Kontaktzonen der antiken Welt*, 179-204. Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht.
- BIER, L. (1976) A Second Hittite Relief at Ivriz. *Journal of Near Eastern Studies* 35, 115-26.
- BOEHMER, R. M. (1973) Phrygische Prunkgewänder des 8. Jahrhunderts v. Chr. Herkunft und Export. *Archäologischer Anzeiger* 1973/2, 149-72.
- BÖRKER-KLÄHN, J. (2000) Nachlese an phrygischen Fundplätzen. *Rivista di archeologia* 24, 35-69.
- ____ (2003) Tumulus D Bayındır bei Elmalı als historischer Spiegel. In M. Giorgieri, M. Salvini, M.-C. Trémouille, P. Vannicelli (eds.) *Licia e Lidia Prima dell'ellenizzazione. Atti del Convegno internazionale Roma, 11-12 ottobre 1999*, 69-105. Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche.
- ____ (2004) Die Leute vom Göllüdağ und im Königreich Tyana. In T. Korkut (ed.), *Anadolu'da Doğu. Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag*, 163-99. İstanbul, Ege Yayınları.
- BRIXHE, C. (1991) Les inscriptions paléo-phrygiennes de Tyane: leur intérêt linguistique et historique. In B. Le Guen-Pollet and O. Pelon (eds.) *La Cappadoce méridionale jusqu'à la fin de l'époque romaine: état des recherches. Actes du Colloque d'Istanbul 1987*, 37-46. Paris, Éditions Recherche sur les Civilisations.
- ____ (2002) Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément I. *Kadmos* 41, 1-102.
- ____ (2004) Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément II. *Kadmos* 43, 1-130.

- BRIXHE, C., and LEJEUNE, M. (1984) *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*. T. I-II. Paris, Éditions Recherche sur les Civilisations.
- DEVRIES, K., KUNIHOLM, P. I., SAMS, G. K. , and VOIGT, M. M. (2003) New Dates for Iron Age Gordion. *Antiquity* 77/296. Online: <http://antiquity.ac.uk/ProjGall/devries/devries.html>.
- DIAKONOV, I. M. (1981) Malaya Azia i Armenia okolo 600 g. Do n.e. i severnie pohodi vavilonskih tsarei. *Vestnik drevnei istorii* 2, 34-64.
- DIAKONOFF, I. M. and NEROZNAK, V. P. (1985) *Phrygian*. Delmar, NY, Caravan Books.
- DİNÇOL, B. (1994) New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz: A Preliminary Report. *Tel Aviv* 21, 117-28.
- DUPONT-SOMMER, A. (1964) Une inscription araméenne et la déesse Kubaba. *Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul* 16, 7-15.
- DUPRÉ, S. (1983) *Porsuk I. La céramique de l'âge du fer*. Paris, Éditions Recherche sur les civilisations.
- FOL, A. (1998) Sabas/Sabazios/Sabo. In N. Tuna, Z. Aktüre and M. Lynch (eds.) *Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism. Proceedings of an International Symposium on the Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia. Ankara 3-4 June, 1995*, 55-60. Ankara, METU.
- FOL, V. (2000) The Rock and the Fire. In A. Fol (ed.) *Ancient Thrace*, 171-92. Sofia, Europe Antiqua, Institut of Thracology.
- FUCHS, A. (1993) *Die Inschriften Sargons II. Aus Khorsabad*. Göttingen, Cuvillier.
- ___ (2000) Kurti. In S. Parpola (ed.) *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*. Vol. 2/1, 642. Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- GADD, C. J. (1954) Inscribed Prisms of Sargon II from Nimrud. *Iraq* 16, 173-201.
- HASPELS, C. E. H. (1971) *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. Vol. 1-2. Princeton, Princeton University.
- HAWKINS, J. D. (1979) Some Historical Problems of the Hieroglyphic Luwian Inscriptions. *Anatolian Studies* 29, 153-67.
- ___ (1981) Kubaba at Kargamis and Elsewhere. *Anatolian Studies* 31, 147-75.
- ___ (1993-97a) Melid. *Reallexikon der Assyriologie* 8, 35-42.
- ___ (1993-97b) Mita. *Reallexikon der Assyriologie* 8, 271-73.

- (2000a) *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Vol. I: Inscriptions of the Iron Age. Part 1: Text, Introduction, Karatepe, Karkamiš, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene*. Berlin, de Gruyter.
- (2000b) *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Vol. I: Inscriptions of the Iron Age. Part 2: Text, Amuq, Aleppo, Hama, Tabal, Asur Letters, Miscellaneous, Seals, Indices*. Berlin, de Gruyter.
- HAWKINS, J. D., MORPURGO-DAVIES, A. (1979) The Hieroglyphic Inscription Bohça. In O. Carruba (ed.) *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata*. II, 387-405. Pavia, Aurora.
- LAFRANCHI, G. B. (1988) Sargon's Letter to Aššur-Šarru-Usur: An Interpretation. *State Archives of Assyria Bulletin* 2.1, 59-64.
- LAMINGER-PASCHER, G. (1989) *Lykaonien und die Phryger*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte 532. Vienna, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- MELLINK, M. J. (1979) Midas in Tyana. Pp. 249-57 in *Florilegium Anatolicum. Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*. Paris, Boccard.
- (1991) The Native Kingdoms of Anatolia. In *CAH²* 3.2, 619-65. Cambridge, Cambridge University.
- MUSCARELLA, O. W. (1967a) Fibulae Represented on Sculpture. *Journal of Near Eastern Studies* 26, 82-86.
- (1967b) *Phrygian Fibulae from Gordion*. London, Quaritch.
- (1988) *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern Artifacts in The Metropolitan Museum of Art*. New York, The Metropolitan Museum of Art.
- OREL, V. (1997) *The Language of Phrygians. Description and Analysis*. Delmar, NY, Caravan Books.
- PARPOLA, S. (1987) *The Correspondence of Sargon II. Part I. Letters from Assyria and the West*. Helsinki, Helsinki University.
- POSTGATE, J. N. (1973) Assyrian Texts and Fragments. *Iraq* 35, 13-36.
- ROBERT, L. (1964) La déesse de Hiéropolis-Castabala. *Bibliothèque archéologique et historique del'Institut français d'archéologie d'Istanbul* 16, 50-64.
- ROLLER, L. E. (1999) *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*. Berkeley and Los Angeles, University of California.
- RÖLLIG, W. (1957-1971) Gurdi. *Reallexikon der Assyriologie* 3, 703.
- SAGGS, H. W. F. (1958) The Nimrud letters, 1952, Part IV. *Iraq* 20, 182-212.

- SAMS, G. K. (1994) *The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports*. Vol. IV. Ed. E. L. Kohler, Philadelphia, University of Pennsylvania Museum.
- (1995) Midas of Gordion and the Anatolian Kingdom of Phrygia. *CANE* 2, 1147-59.
- STARR, I. (1990) *Queries to the Sungod. Divination and Politics in Sargonid Assyria*. State Archives of Assyria 4. Helsinki, Helsinki University.
- THUREAU-DANGIN, F. and DUNAND, M. (1936) *Til-Barsib*. Paris, Paul Geuthner.
- VASSILEVA, M. (1992) Notes on the “Black Stones” from Tyana. *Epigraphica Anatolica* 19, 1-3.
- WINCKLER, H. (1898) *Die Reiche von Kilikien und Phrygien im Lichte der altorientalischen Inschriften*. Altorientalische Forschungen II.2. Leipzig.
- YOUNG, R. S. (1981) *Three Great Early Tumuli: The Gordion Excavations Final Reports*, Vol. 1. Philadelphia, University of Pennsylvania.

